

Снежана МИЛИВОЈЕВИЋ

ЕТНИЧКА СМЕНА СТАНОВНИШТВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

У раду су укратко изложени подаци који указују на етничку хомогенизацију Косова и Метохије као континуиран процес који се одвија после II светског рата. Етничка хомогенизација Косова и Метохије интензивирана је у периоду од 1961. до 1981. године, а ситуација која је настала после 1999. године довела је до реалне опасности да дође до потпуне етничке смене становништва.

Кључне речи: Срби, Албанци, демографска експанзија, етничка хомогенизација

На подручју Косова и Метохије, на којем су се смењивале разне државне управе кроз историју, у другој половини 20. века развио се специфичан начин борбе за животни простор, који примењују Шиптари насељени у тој српској покрајини. Стратегија освајања животног простора, илегалним усељавањем и демографском експанзијом, састоји се у постепеном запоседању простора на којима живе Срби уз примену разнородних насилних (тероризам, убиства, застрашивање, уцене и слично) и ненасилних (подмићивање, пропаганда итд.) метода.

Исходи преломних историјских догађаја давали су смер етничким процесима и одређивали животни простор Срба на том подручју. Значење тих одредница изражено је сужавањем српског етничког простора. Косово и Метохија, дуго времена средиште српске средњовековне државе, пали су у 15. веку под турску власт и под њом су остали знатно дуже од већине осталих делова Србије. Када су бројни Арбанаси примили ислам, плодно Косово и Метохија постали су обећана земља, на којој су турски феудалци широкогрудо прихватили припадни-

ке дивљих и сиромашних племена, која су силазила са сурових и голих албанских планина, да им буду чифчије, али и да им, као једноверна браћа, служе за одржавање режима и, посебно, да буду послушно оруђе за тлачење Срба. Уза све то, два егзодуса Срба, крајем 17. и средином 18. века, готово су испразнила плодну косовско-метохијску земљу, на коју су се непрестано насељавали Арбанаси из садашње Албаније.

Тако се непрестано мењала демографска слика, па је на Косову и Метохији, некада најсрпскијој земљи, бројну премоћ постепено стицало арбанашко, односно садашњим речником речено – шиптарско становништво. Процес је био готово незаустављив, тако да је почетком XX века Срба (и уз њих Црногораца) већ било мање од Шиптара и другог исламизованог становништва. С друге стране, промени демографске слике доприносио је и велики природни прираштај Шиптара: двоструко већи од прираштаја тамошњег српског становништва. У међуратној Југославији било је покушаја да се колонизацијом и аграрном реформом промене односи, али они нису дали неке значајније резултате.

Други светски рат и италијанско-немачка окупација Косова и Метохије пружили су прилику Шиптарима да масовно ликвидирају српско становништво или га, у најбољем случају, приморају на безглаво иселјавање. И то је доприносило новим променама демографске слике у корист шиптарског становништва. Припремање геноцида над српским становништвом на Косову и Метохији, који су спроводили фашистичка Италија и албански фашисти, помагала је и Комунистичка партија Југославије. Италија је још од 1930. године радила на обнови Косовског комитета у Албанији, а од 1937. године финансирала је његову делатност на окупљању шиптарске емиграције, да би је, после окупације Албаније, усмерила на прикључење Косова и Метохије „Великој Албанији“, у оквиру Италије као фашистичке уније. Од 1928. године, КПЈ је разрадила план растурања Југославије и дала подршку Косовском комитету и тежњама да се Косово и Метохија припоје Албанији. У Резолуцији Пете земаљске конференције, 1940. године, међу задацима се наглашава и „протеривање свих оних колонијалних елемената помоћу којих српска буржоазија угњетава македонски, арнаутски и друге народе“.¹

¹ Према: В. Бован, *Албанизовање српског становништва на Косову и Метохији*, Косово и Метохија – изазови и одговори, Институт за геополитичке студије, Београд 1997, 426.

Када је капитулирала Италија, Косово и Метохију су преузели Немци. Они су створили своју фашистичку организацију, преко Цафера Деве, и основали Другу призренску лигу септембра 1943. године, када је прокламовано уједињење Косова и Метохије са Албанијом. Централни комитет Друге призренске лиге основао је и свој пук у Косовској Митровици, који је упадао у Метохију и чинио нечувена зверства над Србима, настојећи, са владом у Тирани, да створи етнички чисту Албанију. Друга призренска лига је основала и терористичку организацију „Црна рука“, која је спроводила додатни терор а све ради протеривања Срба с тих територија. Тако је исељено више од 70.000 Срба. Српско становништво је знатно проређено, а бројни Албанци насељени су широм Метохије и Косова, па је етничка слика на том подручју измењена на штету Срба, а у корист Шиптара.²

Етничка слика на овим просторима ни након завршетка II светског рата није знатно промењена. Званична комунистичка власт забранила је повратак Србима које су прогнали албански, италијански, немачки и бугарски окупатори. Одлука НКОЈ-а од 6. марта 1945. године која носи наслов „Привремена забрана враћања колониста у њихова ранија места живљења“ односила се на колонисте који су били насељени у Македонији, Косову, Метохији, Срему и Војводини у периоду од 1918. до 6. априла 1941. године.³ НКОЈ 17. марта 1945. доноси решење о дозволи пресељења колониста у Војводину, док се у тачки 2 тог решења изричито указује: „Раније решење уколико се односи на пресељавање у остале земаљске јединице и даље остаје на снази“.⁴ Србима избеглим за време рата није дозвољен повратак, док су Албанци који су се на Косово и Метохију уселили из Албаније остали. Промене етничког састава у поратном раздобљу можемо видети прецизније преко података из пописа становништва. При томе треба напоменути да се, без обзира на термилошке промене из пописа у попис – националност, народност, етничка припадност, неопредељеност – садржај операционалне статистичке дефиниције није мењао, етничка припадност

² Исто, 428.

³ „Службени лист ДФЈ“ 13/45. Видети Г. Перазић, *Недостиги политике йослеријне Југословенске владе у заштити йрава йрогнаних Срба и Црногораца са Косова и Метохије*, Косовско-метохијски зборник 1, САНУ, Београд 1990, 391.

⁴ „Службени лист ДФЈ“ 15/45, према: Г. Перазић, нав. дело, 391.

се региструје по личној изјави, субјективно.⁵ Промене изјаве су тиме могуће, у Југославији честе, иза чега могу стајати различити услови, лични и друштвени.⁶

Најпре треба констатовати да је етнички састав становништва хетероген, потом да се мењао током времена. И та промена је ишла у супротном правцу од општејугословенских кретања. Наиме, док је у свим републикама изражена тенденција умањивања удела најбројније групе и пораст хетерогености састава, на Косову се удео најбројније групе повећавао. Ова етничка хомогенизација у поратном раздобљу показује се као важна особина друштва у САП Косову.⁷

Први послератни попис 1948. показује да је албанска група, тада под називом „Шиптари“, са 498.000 припадника чинила преко две трећине, 68,5% становништва САП Косова. Друга група по бројности су Срби, који чине скоро четвртину становништва, 23,6%, а знатно мање бројни Црногорци, који чине 3,9% укупног становништва. Ове три групе заједно чине 96,0% становништва, а код осталих група учешће изнад 1% имају још Роми и Муслимани.⁸

Прилог 1. *Становништво САП Косова
по етничкој припадности 1948–1981.*⁹

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
Укупно	728.820	808.141	963.988	1.243.693	1.584.441
Албанци	498.242	524.559	646.805	916.168	1.226.736
Срби	171.911	189.869	227.016	228.264	209.498
Црногорци	28.050	31.343	37.588	31.555	27.028
Роми	11.230	11.904	3.202	14.593	34.126
Муслимани	9.697	6.241	8.026	26.357	58.562
Хрвати	5.290	6.201	7.251	8.264	8.718
Турци	1.315	34.583	25.784	12.244	12.513
Југословени	/	/	5.206	920	2.766
Остали	2.103	3.541	3.110	5.328	4.584

⁵ Сеобе Срба и Црногораца са Косова и Метохије, Демографски зборник, књ. II, САНУ, Београд 1989, 84.

⁶ На пример, познато је да се један број лица немачког и мађарског порекла није тако определио у првом поратном попису 1948.

⁷ Демографски зборник, књ. II, 85.

⁸ Ружа Петровић, *Етнички састав становништва САП Косова и његове промене у поратном раздобљу*, Косовско-метохијски зборник I, САНУ, Београд 1990, 356.

⁹ Статистички билтен бр. 1295/1982, преузето од Р. Петровић, нав. дело, 357.

Састав у %

Укупно	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Албанци	68.5	64.9	67.2	73.7	77.4
Срби	23.6	23.5	23.6	18.4	13.2
Црногорци	3.9	3.9	3.9	2.5	1.7
Роми	1.5	1.5	1.3	1.2	2.2
Муслимани	1.3	0.8	0.8	2.1	3.7
Хрвати	0.7	0.8	0.8	0.7	0.6
Турци	0.2	4.3	2.7	1.0	0.8
Југословени	/	/	0.5	0.1	0.2
Остали	0.3	0.3	0.2	0.3	0.2

Промене у структури 1948–1961. су веома мале, учешће Срба и Црногораца остаје на истом нивоу, а учешће Албанаца се минимално ублажава. Код малобројних група исто учешће задржавају Хрвати, док се код Рома и Муслимана јавља пад а код Турака пренаглашени пораст од 0,2 до 2,7%. Иза промена у структури стоје различите промене бројности припадника појединих група, па су просечне годишње стопе раста Срба, Црногораца, Албанаца и Хрвата у овом временском распону око просечног нивоа Покрајине од 21,4% на 1000 становника, док су промене у броју Рома, Муслимана и Турака тако пренаглашене да се могу објаснити само променама одређења.¹⁰

Период од 1961. до 1981. Бранислав Крстић означава као време „прелома“ у кретању становништва. „На основу података о кретању становништва у покрајини уочили смо необичну појаву двоструког преламања у кретању становништва. С једне стране, неуобичајен пораст албанског и, с друге, неуобичајено смањење српског и црногорског становништва. При томе је било уочљиво да се ова два тока, међусобно противстављена, остварују у сасвим одређеном раздобљу и то недугот трајања.“¹¹

На основу прегледа о кретању становништва свих општина и свих пописа од 1931. наомамо, уочава се, истиче Крстић, да је највећи пораст албанског становништва остварен у једном раздобљу – од 1961. до 1971. „То не би морало бити посебно значајно да се 'преломно' кретање остварило у две или три општине покрајине. Али кад се такав снажни пораст оствари у истом раздобљу у 13 општина од укупно 21 (јер

¹⁰ Р. Петровић, нав. дело, 357.

¹¹ Б. Крстић, *Косово пред судом историје*, издање аутора, Београд 2000, 89.

се минијатурне општине као што су Лепосавић, Штрпце и Зјум могу занемарити), онда је то противно општим сазнањима или претпоставкама о кретању становништва. Специфичност ове појаве потврђује и то да се укупни, 'преломни' пораст албанског становништва у покрајини остварио у раздобљу краћем од две деценије (између пописа 1961. и 1981. године)¹².

*Становништво према народности
1961, 1971. и 1981. године – општине¹³*

Општина	ж	Укупно	Албанци	Срби	Црногорци	Остали
Витина	61.	33 642	20 497	10 442	331	2 392
	71.	39 780	26 927	9 649	192	3 012
	81.	47 839	35 105	8 369	179	4 168
Вучитри	61.	39 779	28 767	8 787	945	1 280
	71.	50 724	42 065	7 500	586	573
	81.	65 512	57 351	6 091	381	1 691
Глоговац	61.	22 044	21 265	491	108	180
	71.	29 329	29 133	125	12	59
	81.	40 514	40 447	27	5	35
Гњилане	61.	53 476	30 395	18 901	246	3 926
	71.	67 893	43 754	20 237	184	3 708
	81.	84 085	59 764	19 212	174	4 935
Дечане	61.	25 582	22 472	413	2 534	163
	71.	31 335	29 474	310	1 357	194
	81.	40 640	39 179	134	898	329
Драгаш	61.	21 028	9 346	150	44	11 488
	71.	26 850	13 867	139	33	12 811
	81.	35 954	18 623	93	21	16 317
Ђаковица	61.	53 270	47 864	2 180	2 805	421
	71.	71 374	66 492	2 971	2 303	508
	81.	92 203	87 588	1 898	1 953	764
Исток	61.	33 779	19 067	9 097	3 804	1 811
	71.	41 009	27 371	8 944	2 420	2 274
	81.	50 104	35 972	7 736	1 856	4 540
Качаник	61.	19 735	18 561	861	24	289
	71.	23 978	23 445	379	16	138
	81.	31 072	30 406	284	27	355
Клина	61.	33 946	24 227	8 012	1 394	313
	71.	42 351	33 050	7 864	1 157	280
	81.	54 539	45 594	6 829	973	1 142
Косовска Каменица	61.	43 058	24 556	17 454	51	997
	71.	46 305	29 268	16 550	51	636
	81.	48 320	32 390	14 813	60	1 057
Лепосавић	61.	18 910	843	17 371	41	655
	71.	18 044	944	16 221	76	803
	81.	16 906	858	14 977	79	992
Липљан	61.	40 070	24 433	10 902	633	4 102
	71.	49 365	33 105	10 686	471	5 103
	81.	60 937	43 118	10 258	354	6 307

¹² Исто, 89.

¹³ Извор: Документационе табеле РЗС СР Србије.

Напомена: Границе општине према подели 1981. године.

Липљан	61.	40 070	24 433	10 902	633	4 102
	71.	49 365	33 105	10 686	471	5 103
	81.	60 937	43 118	10 258	354	6 307
Ораховац	61.	35 461	30 123	3 918	1 217	302
	71.	46 788	41 961	3 993	621	212
	81.	61 178	56 391	4 024	209	552
Пећ	61.	66 656	41 532	8 852	12 701	3 571
	71.	90 124	63 193	9 298	11 006	6 327
	81.	111 071	79 965	7 995	9 796	13 315
Подујево	61.	51 516	41 607	7 734	1 923	252
	71.	60 349	54 185	4 469	1 052	643
	81.	75 437	72 092	2 242	615	488
Призрен	61.	70 043	48 495	11 903	533	9 112
	71.	97 714	75 181	11 981	638	9 913
	81.	134 526	93 656	11 651	538	28 680
Приштина	61.	102 516	57 417	34 731	4 140	6 228
	71.	152 744	91 801	32 820	5 686	12 473

По етничком саставу становништва и променама у раздобљу од 1961. до 1981. године, општине у Косову показују различите степене хетерогености, и општу тенденцију пораста броја и релативног учешћа Албанаца. Насупрот томе, уз ретке изузетке, стоји смањивање броја Срба и Црногораца, уз општу тенденцију пада њиховог учешћа у укупном становништву. Поред разлика у природном прираштају и миграцијама преко граница Покрајине, овде се јављају и унутрашња пресељавања, са тенденцијом окупљања Срба и Црногораца у малом кругу општина где је њихов број био већи, и кретање Албанаца ка општинама из којих се очекује иселјавање Срба и Црногораца.

Етнички хомогене општине 1961. биле су Глоговац, Дечане и Качаник са 90% и више албанског становништва, и општина Лепосавић са 91% српског становништва. То су општине са најмањим променама у етничком саставу до 1981. уз пораст броја и учешћа албанског становништва, а уз смањивање српског и црногорског. У општинама Ђаковица, Ораховац, Подујево, Србица и Сува Река албанска група је 1961. чинила 80–89%, а у 1981. години је у свакој од њих било 90% и више, чиме се број етнички хомогених општина са албанским становништвом на Косову повећао са три на осам. Њима се могу прикључити Вучитрн и Клина, са 70–72% албанског становништва у 1961. и порастом учешћа до 85–87% у 1981. години.

Хетерогеног етничког састава, са 60–69% албанског становништва 1961. биле су општине Витина, Пећ, Призрен, Урошевац и Липљан. У свима је испољен пораст учешћа албанске групе до 70 и више процената. Изузетак је општина Призрен, где је уз удвостручавање

броја Албанаца 1961–81, дошло до утростручавања бројности Турака и Муслимана.

Хетерогени етнички састав, са 50–59% албанског становништва и високим учешћем српског и црногорског становништва, имали су 1961. године Гњилане (35% Срба), Исток (26,9% Срба и 11,3% Црногораца), Косовска Каменица (40,5% Срба) и Приштина (33,8% српског и 4,0% црногорског становништва). Најниже учешће 1961. имали су Албанци у општини Титова Митровица – 49,8%, уз 40,9% Срба и 3,8% Црногораца. То су управо оне општине у којима ће се релативно најјаче испољити смањивање етничке хетерогености и пораст удела албанског становништва (од 64,9% у Титовој Митровици до 76,3% у Приштини).

Најзад, општина Драгаш је 1961. имала 44,5% Албанаца и 56,4% Муслимана, а 1981. године 53,2% Албанаца и 46,6% Муслимана.

У свим општинама Косова учешће Срба у становништву је смањено, Црногораца такође. Погледајмо промене у броју припадника.

Центри бројчане концентрације Срба у Покрајини су биле општине Приштина, Титова Митровица, Урошевац, Гњилане, Косовска Каменица, Лепосавић, Призрен и Витина, са укупно 169.840 српског становништва (од 10 хиљада до 34 хиљаде). У 1981. биће их у овим општинама укупно 159.312 лица, или за 6,2% мање. На другој страни су општине са мање од 1000 становника српске народности 1961: Глоговац, Дечани, Драгаш и Качаник са укупно 1.915 становника, а 1981. само 630, или за 66,7% мање. Између ове две групе остале су општине са 55.252, односно 49.548 лица српске народности, са смањењем броја становника за 11,4%.

Центри бројчане концентрације Црногораца у 1961. су биле општине Пећ (12.701 или 33,8% њиховог укупног броја у Покрајини), затим Приштина, Титова Митровица, Исток, Дечани и Ђаковица, са укупно 28.692. У 1981. години њихов број се смањило на 22.879 или за 20,2%. Број Црногораца у осталим општинама Косова је износио 8.896 у 1961. и 4.131 у 1981, или мање за 53,6%.¹⁴

¹⁴ Подаци о променама етничког састава становништва по општинама у Косову и Метохији у раздобљу 1961–1981. преузети су из Демографског зборника II, 89 и 90.

Под притиском албанског шовинизма, који је од друге половине шездесетих година узео на Косову и Метохији маха, ствара се сплет околности и чинилаца који људе све масовније тера из родног краја. Од укупно 103.000 српских и црногорских становника исељених из покрајине на подручје уже Србије, свега је 17% исељено пре 1961. године, док се 83% иселило у наредне две деценије.

Према релативно поузданим статистичким подацима и проценама о броју и структури становништва на основу делимичног пописа из 1991. године, у Републици Србији и СР Југославији има највише Срба – 6.504.048, што је 62,6% од укупног броја становника (10.394.026). Претпоставља се да Шиптара има 1.614.768 или 16,5% укупног броја становника. С обзиром на то да се Шиптари нису одазвали позиву на попис, процена о њиховом очекиваном расту извршена је на основу података из 1981. године.¹⁵

Албанци на Косову и Метохији су користећи међурепубличке антагонизме и антисрпске коалиције у југословенској федерацији остварили висок степен политичке, административне и територијалне аутономије са државним атрибутима већим од Србије у чијем саставу је била косовско-метохијска област. Проалбанским административним мерама друге Југославије (СФРЈ), демографском експлозијом албанског становништва, етничким чишћењем неалбанског етноса са Косова и Метохије, албанска политичка елита, задојена идејама Велике Албаније, развија јак сепаратистички покрет са циљем стварања независне државе Косово која би се сјединила са Албанијом. Из тог сепаратистичког покрета настала је, уз помоћ САД и Немачке, терористичка организација „Ослободилачка војска Косова“ која је повела оружану борбу за отцепљење Косова и Метохије од Србије и Југославије. После оружане интервенције НАТО и доласка мировних снага под заставом УН на Косово и Метохију мултиетничко и мултикултурно Косово и Метохија претворени су у моноетничко и монокултурно, уз егзодус неалбанског живља, убијање и пљачкање неалбанског становништва и уништавање имовине, културних и духовних добара неалбанских етничких заједница. Подаци о броју избеглих злослутно указују да Косово и Метохија постају етнички чиста територија, изузев његовог маргиналног се-

¹⁵ Попис 1991 – Становништво – свеска 1 – национална припадност, Савезни завод за статистику, Београд 1993.

верног дела. „Након доласка НАТО и ОВК Косово је напустило између 40.000 и 45.000 Муслимана – Бошњака“, којих је (према попису из 1991) било око 50.000.¹⁶

Роми, којих је било преко 43.000, доживели су прави егзодус за првих неколико дана. Последњи Хрвати, којих је било преко 8.000 (1991), напустили су Косово крајем октобра 1999. године.¹⁷ Према подацима UNHCR, са Косова и Метохије у Југославију избегло је 240.000 особа, само од 10. јуна до 20. августа 1999. године протерано је или избегло 167.000 Срба и Црногораца.

Број српских насеља од 1999. осетно се смањило. Хрватских насеља више нема, а из мешовитих бежи мањинско становништво. Од 11 градова са преко 10.000 становника ниједан није био чисто албански, а сад су сви чисто албански, осим Митровице и Гњилана, као и Призрена у коме је остало Турака. Албанско становништво преузело је све општине, осим три маргиналне. Већинско српско становништво очувало се само на северу и делимично у средишту и на истоку Косова.¹⁸ Етничка хомогенизација Косова и Метохије је у пуном току, остварујући један од основних циљева албанских сецесиониста.

SNEŽANA MILIVOJEVIĆ

ETHNIC REPLACEMENT IN POPULATION IN KOSOVO AND METOHİJA

The paper briefly presents the facts that clarify the process of ethnic homogenization of Kosovo and Metohija that lasted ever since the World War II. Ethnic homogenization of Kosovo and Metohija increased in the period between 1961 and 1981, and now we may assume that the ongoing situation as an aftermath of 1999 events brings about a real danger of total ethnic replacement of population.

Key words: The Serbs and the Albanians, Demographic Expansion, Ethnic Homogenization

¹⁶ Податке из Извештаја Хелсиншког комитета за људска права за Санџак („Данас“, 2. XI 1999) наводи Б. Крстић, *Косово пред судом историје*, 258.

¹⁷ „Данас“, 29. XI 1999, према Б. Крстић, нав. дело, 258.

¹⁸ Б. Крстић, исто, 262.